

5 Zdroj: http://www.oecd.org/document/31/0,2340,en_2649_37455_33710751_1_1_1_37455,00.html

6 Toto zdánlivě iracionální jednání žen je však výsledkem složitěho komplexu mechanismů a procesů reprodukce struktur genderovaného společenského řádu, jež se vymyká zjednodušujícím interpretacím. Míra „feminizace“ profese (nebo její absence) se odvozuje mimo jiné od ochoty mužů angažovat se v ní, zůstaneme-li v interpretaci jen v rovině individuálního jednání aktérů.

7 Připravujeme také další studii z českého kontextu zaměřenou na vzdělanostní aspirace a volbu školy při přechodu ze základní na střední stupeň vzdělávacího systému.

8 ISCED 1997 (International Standard Classification of Education) obsahuje tyto vzdělanostní stupně: 0) neukončené základní; 1) základní; 2) vyučen/a; 3) s maturitou; 4) vyšší odborná škola; 5) bakalářské VŠ vzdělání; 6) úplné VŠ vzdělání (překl. aut.; více srov. International Standard Classification of Education ISCED 1997).

9 Otázka týkající se oboru studia v původním znění, tak jak ji prezentuje mezinárodní dotazník ESS. Otázka F6a je formulována následovně: „V jakém z následujících oborů máte nejvyšší kvalifikaci?“ (překl. aut.) Vzhledem k tomu, že mnoho výzkumníků kritizuje tuto otázku pro malou varianci odpovědí u respondentů s nižším dosaženým vzděláním, zkontrolovali jsme pomocí deskriptivních technik, nejsou-li odpovědi respondentů koncentrovány pouze ve dvou nebo třech kategoriích. Naše analýzy neprokázaly, že by tato variance byla nějak výrazně omezená.

10 Konkrétně se jedná o data z druhé vlny ESS (2004), soubor *Integrated File – Edition 2.0*. V této vlně byl výzkum realizován ve 26 zemích v letech 2004 až 2005. Z hlediska srovnatelnosti a dostatečného zastoupení respondentů v jednotlivých sociálních třídách jsme byli nuceni z analýzy šest zemí vyřadit. Kódy zemí v datovém souboru jsou následující: AT – Rakousko; BE – Belgie; CZ – Česká republika; DE – Německo; DK – Dánsko; ES – Španělsko; FI – Finsko;

GR – Řecko; IE – Irsko; NL – Nizozemí; NO – Norsko; PL – Polsko; PT – Portugalsko; SE – Švédsko; SI – Slovinsko; SK – Slovensko; UA – Ukrajina. Při analýze jsme použili kombinaci designové (dweight) a pravděpodobnostní (pweight) váhy.

11 V textu volíme genderově korektní překlady anglických termínů, tzn. ženský i mužský rod pro uvedené pohlavní kategorie.

12 Testovali jsme také hypotézu větší míry segregace trhu práce a vzdělávacích systémů v těchto zemích. Ta se nepotvrdila. Detailní informace k této části analýzy viz Valentová, Šmídová, Katrňák (2007).

Mgr. Marie Valentová, PhD., socioložka, působí jako odborná asistentka na International Master in Social Policy Analysis (IMPALLA) spoluprovozované Catholic University, Leuven, CEPS/Instead, Lucembursko, Tilburg University, Holandsko a Université Nancy 2, Francie. Její hlavní výzkumný zájem se soustředí na témata trhu práce, komparativní sociální politiky a genderové rovnosti (Marie.Valentova@ceps.lu).

PhDr. Iva Šmídová, Ph.D., socioložka, působí jako odborná asistentka na katedře sociologie FSS MU v Brně. V současné době působí jako vedoucí oboru genderových studií tamtéž. Mezi její výzkumná témata patří genderová struktura společnosti, genderové vztahy v soukromé sféře a kritická mužská studia. Je řešitelkou grantu, jehož výstupem je i tento text (krizala@fss.muni.cz).

PhDr. Tomáš Katrňák, PhD., sociolog, působí jako výzkumný pracovník Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti na FSS MU v Brně. Jeho výzkumné zájmy zahrnují sociální stratifikaci, třídní analýzu, sociální a vzdělanostní mobilitu, sofistikované metody analýzy dat (katrnak@fss.muni.cz).

VZTAH PRACOVNÍHO A SOUKROMÉHO ŽIVOTA V PERSPEKTIVĚ MEZINÁRODNÍHO SROVNÁNÍ¹ / MARTA VOHLÍDALOVÁ

Hlavním impulsem pro vznik tohoto článku byla zjištění pocházející z kvantitativního dotazníkového šetření realizovaného na konci roku 2005 v rámci výzkumného projektu *Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti*, které přineslo mnoho zajímavých faktů, často i překvapujících a neočekávaných.

Jak už sám název projektu napovídá, jeho hlavním tématem je vztah pracovního a soukromého/rodinného života v současné české společnosti. Hlavní výzkumné otázky to-

hoto projektu vycházely z předpokladu, že způsoby, jakými si sociální aktéři organizují svůj soukromý, partnerský a rodinný život, nutně souvisejí s vnějšími podmínkami a vlivy.

Velice důležitou součástí tohoto „vnějšího“ prostředí, v jehož rámci se konstituují naše soukromé životy, tvoří mimo jiné trh práce, který u nás od roku 1989 prošel výraznými změnami. Začaly se zde objevovat nové způsoby organizace pracovní doby, nové formy zaměstnanosti a pracující lidé začal ohrožovat do té doby neznámý fenomén nezaměstnanosti (podrobněji viz např. Večerník 1998a, b; 2001; Wal-

lace 2003; Keune 2003 aj.). Ve společnosti konfrontované s novými výzvami i hrozbami globalizace se začal objevovat tlak na flexibilizaci pracovní síly, maximální výkon, angažovanost a produktivitu práce. Naším cílem bylo tedy nahlížet na sféru pracovní a soukromou ve vzájemných souvislostech, sledovat jak se nové podmínky na trhu práce odrážejí v soukromých životech individuů, jak se tyto dvě životní sféry vzájemně ovlivňují a proměňují.

Vztah mezi pracovním a soukromým, partnerským, a zvláště pak rodinným životem je však poměrně komplikovaný a mnohými autory (Beck 2004; Beck-Gernsheim 1995; Hakim 2000; Hochschild 1997; 2003; Bradley 1999 a další) je označován za veskrze konfliktní. Také mnohé české autorky zabývající se touto problematikou se domnívají, že možnosti harmonizace práce a rodiny se v ČR po roce 1989 rapidně zhoršily. V souvislostech s tlakem zaměstnavatelů na větší pracovní výkonnost a s růstem časové náročnosti některých zaměstnání se snížilo množství času, které je možné věnovat rodině. Situaci přitom neprospělo ani rozsáhlejší zavírání nebo omezování zařízení denní péče o děti, např. jeslí (Křížková et al. 2005: 12). Individuální placená péče o děti je (nejen) v českých podmínkách stále poměrně nákladnou záležitostí, a proto jí nevyužívají širší vrstvy pracujících rodičů. Problematika harmonizace rodinného a pracovního života je přitom v naší zemi stále považována za záležitost žen. „Tento problém je vnímán jako záležitost jen poloviny populace (netýká se tedy mužů). Z tohoto úhlu pohledu je problém považován za individuální a také jeho řešení probíhá pouze na individuální úrovni.“ (Křížková et al. 2005: 12) To vede v konečném důsledku až k tomu, že se ženy nacházejí ve znevýhodněné pozici na trhu práce a mnohdy se setkávají i s diskriminací ze strany zaměstnavatelů (Křížková et al. 2005; Čermáková et al. 2002; Čermáková 1997).

Navzdory těmto předpokladům a teoretickým východiskům výzkumu se však ukázalo, že ačkoliv jsou dnes nároky zaměstnavatelů na zaměstnance daleko vyšší, než byly dříve, v české společnosti tato skutečnost nezpůsobila, že by lidé výrazně pociťovali napětí mezi svým pracovním a rodinným životem. Z kvantitativní analýzy dat získaných v rámci výzkumného projektu *Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti*² vyplynulo, že většina lidí má pocit, že dobře zvládá práci i rodinu, a domnívá se, že jejich práce nemá žádný vliv na život rodiny a mezilidské vztahy v ní. Výjimku tvoří pouze skupina lidí ve stresově a časově náročných pracovních pozicích.

V kontextu těchto zjištění se tedy přímo nabízí otázka, jaká je situace v ostatních evropských zemích a jak si česká společnost ve srovnání s nimi stojí? Jsme na tom v tomto ohledu skutečně tak dobře, jak by se na základě poznatků z našeho výzkumného šetření zdálo, nebo v evropském srovnání patříme spíše k zemím, kde je konflikt mezi soukromým, rodinným a pracovním životem pociťován relativně výrazněji?

K mezinárodnímu srovnání vybraných evropských zemí z hlediska toho, do jaké míry jejich občané (konkrétně rodiče s dětmi) pociťují napětí mezi pracovním a soukromým

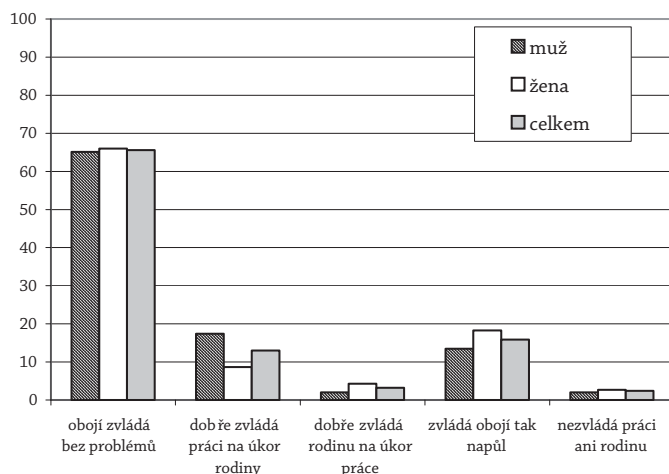
životem, byla v tomto článku použita data z druhého kola Evropského sociálního výzkumu (European Social Survey), které se uskutečnilo na přelomu let 2004 a 2005. Výběr respondentů byl ve všech zúčastněných zemích pravděpodobnostní a reprezentativní a týkal se populace starší 15 let. Analýza publikovaná v tomto článku nezahrnovala všechny evropské země, které se zúčastnily ESS, ale pouze jejich výběr. Důraz byl kladen na to, aby zde byly zastoupeny specifické typy zemí. Pro analýzu proto byly vybrány země bývalého komunistického bloku (Polsko, Slovensko, Česká republika), země skandinávské (Norsko, Finsko, Dánsko, Švédsko), země jižní Evropy (Portugalsko, Španělsko) a tři další západoevropské země (Německo, Velká Británie, Francie).³

V první části textu ve stručnosti představíme základní poznatky vyplývající z analýzy českých dat pocházejících z výzkumu *Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti*, které nás přivedly k myšlence komparace ČR s ostatními evropskými zeměmi. Poté se zaměříme na rozdílnosti v uspořádání na trhu práce a v oblasti rodinné politiky v rámci vybraných evropských zemích. Tento krok je totiž nezbytný k interpretaci případných rozdílností v míře pociťovaného napětí mezi prací a soukromým životem mezi jednotlivými zeměmi. Závěrečná část textu je věnována vlastním výsledkům provedeného mezinárodního srovnání.

Vztah pracovního, soukromého a rodinného života v ČR

Ačkoliv po roce 1989 prošel český trh práce zásadními změnami spojenými se zvyšujícími se nároky zaměstnavatelů na zaměstnance, růstem časové náročnosti některých povolání a zostřováním konkurence na pracovním trhu, nezdá se, že by tyto změny vedly na straně pracujících lidí k pocitům výrazného napětí mezi prací a rodinou (podrobněji viz Vohlídalová 2007). Většina pracujících lidí v ČR (více než dvě třetiny) má pocit, že dobře zvládá jak své pracovní, tak i své rodinné povinnosti. Určitou formu napětí mezi prací a rodinou přitom pociťuje necelá třetina dotázaných (viz graf 1).

Graf 1: Odpověď na otázku: „Jak zvládáte své pracovní a rodinné povinnosti?“ (údaje v %).

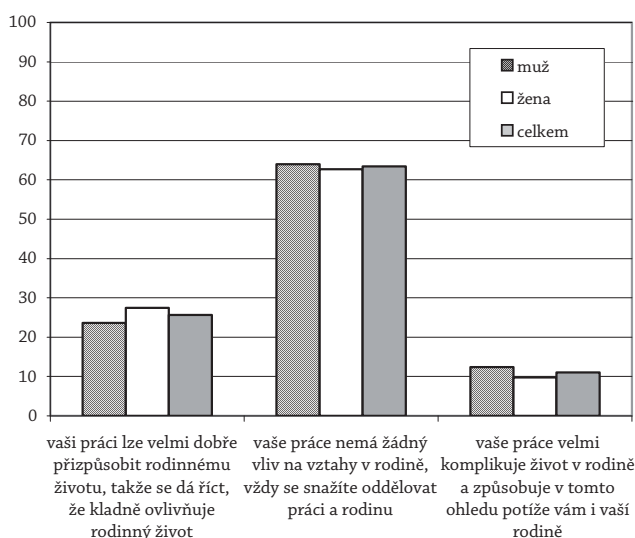

Zdroj: SOÚ AV ČR, v.v.i. 2005; N = 4889.

Životní situace různých vrstev společnosti se však liší. Do skupiny lidí, kteří pocítují výrazné napětí mezi prací a rodinou, patří spíše lidé ve vysoce časově a stresově náročných pozicích, manažeři a manažerky, podnikatelé a podnikatelky a dále také provozní pracovníci ve službách a obchodu. Nejmenší míru konfliktu mezi pracovními a rodinnými povinnostmi vyjádřili naopak lidé s méně náročnými pracovními pozicemi (např. nižší administrativní pracovníci).

Většina pracujících lidí v ČR (zhruba 9 z 10) se domnívá, že jejich práce buď nemá žádný vliv na vztahy v jejich rodině, nebo že ovlivňuje rodinný život pozitivně (viz graf 2). Pouze desetina dotázaných uvedla, že jim jejich práce velmi komplikuje rodinný život, přičemž jako nejčastější potíže uváděli tyto lidé nedostatek času na rodinu, partnera a děti. Ke skupině lidí, kterým práce nejvíce komplikuje rodinný život, patří spíše muži než ženy, dále lidé, kteří mají děti, a ti, kteří zastávají zaměstnání s vyšší mírou stresové a časové náročnosti. Z profesního hlediska jsou to nejčastěji vedoucí a řídicí pracovníci a provozní pracovníci ve službách a obchodu a muži-podnikatelé. Ženy-podnikatelky se oproti tomu častěji přiklání k tvrzení, že jejich práce ovlivňuje jejich rodinný život pozitivním způsobem. Ženy-podnikatelky mají totiž větší svobodu v organizaci své práce než ženy-zaměstnankyně, což patrně vede k snazšímu skloubení práce a rodiny. Alena Krížková přitom ve své studii životních strategií malých a středních podnikatelů v ČR dochází na základě provedených rozhovorů k závěrům, že právě lepší možnosti kombinace práce a rodiny jsou u velké části podnikatelek hlavní motivací pro to, aby se pustily se do vlastního podnikání (Krížková et al. 2005: 74).

Graf 2: Odpověď na otázku: „Jak působí výkon Vašeho zaměstnání na život Vaší rodiny (na její pohodu, spokojenost a vztahy mezi jejími členy)?“ (údaje v %).

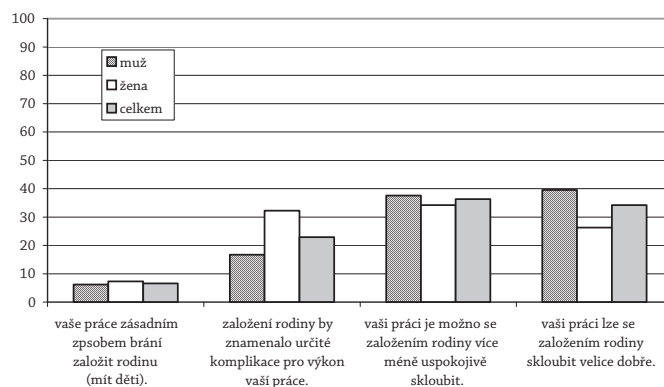

Zdroj: SOÚ AV ČR, v.v.i., 2005; N = 4772.

Poměrně překvapivým zjištěním bylo, že ve skupině mladých bezdětných lidí ve věku 25–39 let si jsou pouze dvě pětiny žen a zhruba čtvrtina mužů vědomy toho, že založení rodiny by pro ně znamenalo větší či menší komplikace při

výkonu zaměstnání (viz graf 3). Případné rodičovství by přitom představovalo větší problém spíše pro ženy, a to spíše pro ženy mladší, dále pro lidi s vyšším vzděláním a ty, které zastávají zaměstnání s vyšší časovou a stresovou náročností práce. U těchto skupin mladých lidí lze tedy předpokládat, že se jejich pracovní kariéra alespoň částečně odráží i ve strategii prozatímního odkládání rodičovství do vyššího věku.

Graf 3: Odpověď na otázku: „Zhodnoťte, prosím, do jaké míry je výkon vaší výdělečné práce slučitelný s případným založením rodiny.“ (údaje v %).

Zdroj: SOÚ AV ČR, v.v.i. 2005; N = 789.

Pozn.: Na otázku odpovídali pouze bezdětní respondenti, do analýzy byli zahrnuti pouze lidé ve věku 25–39 let.

Na základě dat analyzovaných samostatně za ČR by se tedy mohlo zdát, že problém napětí mezi pracovním a soukromým životem není v ČR příliš rozšířený. Mezinárodní srovnání však umožnilo dát těmto izolovaným datům širší kontext, a jak si ukážeme dále, odhalilo i to, že situace v ČR není zdaleka tak bezproblémová, jak zdánlivě vypadá.

Uspořádání na trhu práce v jednotlivých zemích a základní charakteristiky rodinných politik

Můžeme předpokládat, že podmínky na trhu práce a opatření rodinné politiky, která jsou v jednotlivých evropských zemích značně rozdílná, výrazným způsobem ovlivňují možnosti lidí sladit život profesní se soukromým a rodinným životem, a mohou být tedy určující pro míru pocíťovaného napětí mezi prací a rodinou. Je možné proto očekávat, že v zemích s vyšší mírou genderové rovnosti na trhu práce, kde mají rodiče dětí možnost pracovat určitou část své životní etapy na částečný úvazek a kde je zároveň i propracovaný sociální systém podporující lepší skloubení práce a rodiny (např. skandinávské země), budou lidé pocíťovat menší konflikt mezi prací a rodinou než v zemích s vyšší mírou genderových nerovností na trhu práce, kde není problém sladování pracovního a soukromého života státní sociální politikou dostatečně řešen (např. státy jižní Evropy, postkomunistické země).

Než tedy přistoupíme k vlastnímu porovnání zemí,⁴ zaměříme se na zmapování situace na trhu práce a v oblasti rodinné politiky. Vzhledem k rozsahu tohoto článku i jeho cílům se bohužel nelze vyhnout velkým zjednodušením. Nicméně i přesto jsou tyto poznatky klíčové pro interpreta-

Tabulka 1: Typologie vybraných evropských států („objektivní“ podmínky).

	<i>Skandinávské země</i> (FI, DK, SW, NO)	<i>Postkomunistické země</i> (CZ, PL, SK)	<i>Země jižní Evropy</i> (ES, PT)	<i>Země západní Evropy</i> (BE, DE, FR)	<i>Velká Británie¹</i>
<i>Uspořádání na trhu práce</i>	Méně odpracovaných hodin týdně, velké rozšíření částečných úvazků, vysoká participace žen na pracovním trhu (relativně malé genderové rozdíly)	Nejvíce odpracovaných hodin týdně, velmi malé rozšíření částečných úvazků, vyšší participace žen na trhu práce, relativně vyšší genderové rozdíly v participaci na trhu práce	Nadprůměrný počet odpracovaných hodin týdně, podprůměrné rozšíření částečných úvazků, vyšší míra genderových rozdílů v míře participace na trhu práce (zvláště Španělsko)	Lehce podprůměrný počet odpracovaných hodin týdně, relativně vysoký podíl částečných úvazků, větší či menší genderové rozdíly v participaci na trhu práce	Lehce podprůměrný počet odpracovaných hodin týdně, vysoký podíl částečných úvazků, vyšší participace žen na trhu práce, vyšší genderové rozdíly v participaci na trhu práce
<i>Sociální systém</i>	Sociálně-demokratický (velká podpora rodiny, rozsáhlá opatření na podporu skloubení práce a rodiny, důraz na rovnost mužů a žen)	Postsocialistický (relativně vyšší podpora rodiny ze strany státu, nedostatečná opatření pro skloubení práce a rodiny)	Latinský (malá podpora rodiny a nedostatečná opatření na skloubení práce a rodiny)	Konzervativní (podpora rodiny a relativně vyspělý systém opatření na skloubení práce a rodiny)	Liberální (malá podpora rodiny a nedostatečná opatření na skloubení práce a rodiny)

Poznámky: ¹ Velká Británie je zařazena jako samostatná země, protože má určitá specifika oproti zemím západní Evropy: poměrně velké rozšíření částečných úvazků a vyšší participace žen na trhu práce je zde spojena s liberálním modelem sociálního státu a minimální podporou rodiny ze strany státu. ² Při klasifikaci jednotlivých sociálních systémů jsme vyšli z typologie podle Matějkové, Paloncyové 2004: 10-11.

ci případných rozdílností týkajících se intervence pracovního života do soukromí mezi jednotlivými zeměmi.

Na základě dat týkajících se uspořádání na trhu práce v jednotlivých zemích (tj. údaje o participaci žen na trhu práce, rozšíření částečných úvazků, počtu odpracovaných hodin týdně) a podobě rodinných a sociálních politik, jsme klasifikovali následující typy zemí uvedené v tabulce 1.

Pro **skandinávské země** je typická vysoká míra ženské zaměstnanosti (zatímco v České republice bylo v roce 2003 ekonomicky aktivních cca 50,8 % žen ve věku 15–64 let, v Dánsku to bylo 59,8 %, ve Finsku 56,4 % a ve Švédsku 58,4 %).⁵ V těchto zemích je také velmi výrazné zastoupení částečných úvazků na celkové zaměstnanosti (mezi 21,8 % v Dánsku a 27,9 % v Norsku),⁶ s čímž souvisí i relativně nižší počet odpracovaných hodin týdně (v rozmezí 36–37 h týdně v Norsku, Dánsku a Švédsku).

Základem skandinávských sociálních systémů je směřování k rovnosti v co nejvyšším standardu (Munková a kol. 2005: 52), z čehož vyplývá i univerzalita většiny poskytovaných dávek, která je umožněna vysokou mírou zdanění populace. Stát proto aktivním způsobem podporuje participaci mužů i žen na trhu práce. Síť institucionální péče o děti je v těchto zemích velice rozvinutá, kvalitní a výrazně podporovaná státem. Ve většině zemí Skandinávie platí pro každé dítě zákonný nárok na místo v zařízeních k péči o děti (v Dánsku se toto právo vztahuje na děti od 9 měsíců do 6 let věku, ve Švédsku a Norsku mají nárok navštěvovat tato zařízení všechny děti ve věku 1–5 let, ve Finsku děti od 3 let) (EGGSIE 2005: 36–37).

V tomto systému je prosazována aktivní politika genderové rovnosti, často bývají například zaváděna opatření podporující rozsáhlejší začlenění mužů do péče o malé děti

z důvodu rychlejšího návratu ženy do práce a podporován je dvoukariérový rodinný model. Ve Švédsku a Norsku je zavedena rodičovská dovolená vyhrazená výhradně mužům – tzv. otcovské kvóty⁷ (ve Švédsku je to 60 dní + možnost 10 dní placeného volna v době po porodu /Matějková, Paloncyová 2003: 215/), a v Norsku 5 týdnů + 1 rok nárok využít neplacenou rodičovskou dovolenou). V Dánsku mají muži nárok na 2 týdny, ve Finsku na 18 dní placeného volna po narození dítěte⁸ (EGGSIE 2005: 54–55).

V těchto zemích se délka rodičovské dovolené pohybuje kolem 1 až 1,5 roku, přičemž s výjimkou Dánska je spojena s poměrně vysokým rodičovským příspěvkem ve výši až 100 % předešlé mzdy (v případě Norska) (Matějková, Paloncyová 2004). Formu sociálního státu, tak jak funguje ve skandinávských zemích, lze považovat za nejvstřícnější k skloubení práce a rodiny.

Pro **postkomunistické země** je charakteristická relativně vyšší míra participace žen na trhu práce (přes 50 % žen v ČR v produktivním věku je ekonomicky aktivních, na Slovensku je to téměř 53 %, výjimkou je pouze Polsko s 48 % ekonomicky aktivních žen ve věkové skupině 15–64 let).⁹ Částečné úvazky jsou v těchto zemích zastoupeny jen minimálně (představují jen 4,7 % celkové zaměstnanosti v ČR, 2,7 % na Slovensku a 11 % v Polsku),¹⁰ z čehož vyplývá, že průměrně odpracované hodiny týdně patří v těchto zemích k nejvyšším v Evropě (41 h/týdně na Slovensku, 42,2 h/týdně v ČR a 42,8 h/týdně v Polsku).¹¹ V postkomunistických zemích je přitom malé rozšíření částečných úvazků způsobeno několika faktory. Na jedné straně chybí nabídka částečných úvazků ze strany zaměstnavatelů pro ženy a muže, kteří by si této možnosti přáli využít. Na druhé straně je však v postkomunistických zemích daleko nižší

úroveň mezd, a proto rodiny zpravidla potřebují dva plnohodnotné příjmy, aby dosáhly určitého uspokojivého životního standardu. Poptávka po částečných úvazcích proto z tohoto důvodu není v těchto zemích tak vysoká jako v západní nebo severní Evropě.

Pro tyto systémy rodinné politiky je charakteristická dlouhá (až 3–4 roky trvající), avšak špatně placená rodičovská dovolená, která ve svém důsledku konzervuje genderové nerovnosti ve společnosti a znevýhodňuje ženy na trhu práce. Motivace k zapojení mužů do péče o děti je zde zcela minimální. Mužům není poskytováno buď žádné placené volno v období kolem narození dítěte ani žádná otcovská dovolená (ČR, Slovensko), nebo jen ve velmi zkrácené podobě (Maďarsko – 5 dní) (EGGSIE 2005: 54–55).

Velkou výhodou těchto zemí je však poměrně rozvinutá síť institucí pečujících o děti od tří let věku, v případě péče o děti mladší je ale většinou nabídka těchto zařízení nepostačující. Ve srovnání s ostatními zeměmi EU-25 navštěvuje tato zařízení jen velice nízký podíl dětí ve věku do 3 let (1 % v ČR, 3 % v Polsku a cca 10 % v Maďarsku) (EGGSIE 2005: 34–37).

V zemích jižní Evropy je patrný relativně vyšší počet odpracovaných hodin týdně (39,9 v Portugalsku a 39,6 ve Španělsku) a ve srovnání s ostatními sledovanými zeměmi i nižší podíl částečných úvazků na celkové zaměstnanosti (8,7 % ve Španělsku, 16,8 % v Portugalsku). Tento model sociálního státu se vyznačuje minimální mírou intervence do rodiny, přičemž spoléhá na existenci „rodinné záchrané sítě“.

V Portugalsku neexistuje porodné a rodičovská dovolená trvá pouze 3 měsíce. Rodičovský příspěvek, který rodič pobírá po tuto dobu, představuje 100 % jeho předešlé mzdy. Ve Španělsku trvá rodičovská dovolená až 3 roky, ale rodič nemá nárok na žádný rodičovský příspěvek. Otcové mají ve Španělsku nárok na 2 dny placeného volna po narození potomka (Matějková, Paloncyová 2003). Systém zařízení pro péči o děti v těchto zemích přitom není příliš rozvinutý (Matějková, Paloncyová 2004; EGGISIE 2005).

Země západní Evropy tvoří poměrně různorodou skupinu, kterou lze charakterizovat relativně nižším počtem odpracovaných hodin (v rozmezí 36,9 h/týdně v Německu a 37,6 h/týdně ve Francii) a vyšším podílem částečných úvazků (13,5 % ve Francii až 24,1 % v Německu).

Rodičovská dovolená trvá v Belgii 6 měsíců, ve Francii a Německu až 3 roky, přičemž rodičovský příspěvek je v těchto zemích poměrně nízký (představuje kolem 11 % /Německo/ až 26 % /Francie/ průměrné měsíční mzdy). V těchto zemích je patrný zájem o větší začlenění mužů do péče o děti. Nástroje, které tyto země využívají, ani celkové sociálně-kulturní prostředí zde však většinou nejsou natolik nakloněny prosazování genderové rovnosti ve společnosti jako např. ve Skandinávii. Ve většině těchto zemí, s výjimkou Německa, mají muži nárok na placené volno po narození dítěte (10 dní v Belgii, 11 dní ve Francii), neexistují však v tomto směru žádné otcovské kvóty (Matějková, Paloncyová 2003; EGGISIE 2005: 53–55).

V těchto zemích ale zpravidla není natolik rozvinutá síť péče o malé děti jako v modelu skandinávském, což může představovat výraznější problém při kombinaci práce a rodiny.

Poslední zemí z naší typologie je **Velká Británie**, která se od západoevropských zemí liší zejména svým skromným sociálním systémem. Británie vykazuje poměrně vysokou míru participace žen na trhu práce a relativně nižší počet odpracovaných hodin v důsledku velkého rozšíření částečných úvazků, což ji připodobňuje spíše k zemím západoevropským. Její sociální systém se však blíží spíše jihoevropskému modelu.

Ve Velké Británii sice existuje nárok na rodičovskou dovolenou v délce 480 dní, pečující rodič však nemá nárok na rodičovský příspěvek. Existuje zde pouze dávka podpory v mateřství, která odpovídá 90 % předešlého příjmu a pobírá se po dobu 26 týdnů (Matějková, Paloncyová 2004). Muži zde mají nárok až na 2 týdny placené dovolené v případě narození dítěte (Matějková, Paloncyová 2003:234). Stát se sice snaží aktivně působit na zapojení rodičů na trh práce /od roku 2003 je zde zaveden nárok rodičů na částečný pracovní úvazek (Matějková, Paloncyová 2003: 241)/, problémem je však málo rozvinutá síť státních institucí péče o děti v předškolním věku.

Mezinárodní srovnání jednotlivých zemí týkající se pocitu zasahování práce do soukromého života

Poté, co jsme stručně zmapovali situaci na pracovním trhu a v oblasti rodinných politik v jednotlivých zemích, můžeme přejít k vlastnímu mezinárodnímu srovnání, které vychází z odpovědí rodičů dětí na otázky týkající se intervence pracovního života do soukromí.

Tematika zasahování práce do soukromého života byla v Evropském sociálním výzkumu (ESS) zastoupena následujícími otázkami:¹²

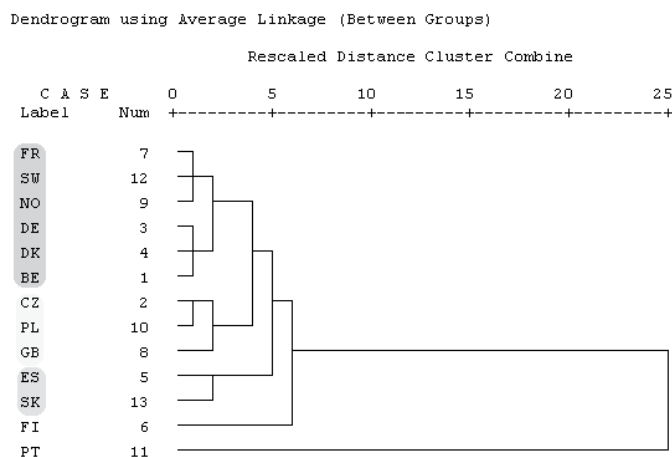
- *Jak často si děláte starosti s pracovními problémy, když nepracujete?*¹³
- *Jak často vám vaše práce brání věnovat čas, který chcete, vašemu partnerovi/partnerce nebo rodině?*
- *Jak často se cítíte natolik unaven/a z práce na to, abyste si mohl/a užít věci, které byste chtěl/a dělat doma?*
- *Jak často zjišťujete, že váš partner/vaše partnerka nebo rodina¹⁴ jsou znechuceni tlakem vašeho zaměstnání?*

K celkovému porovnání jednotlivých zemí byla použita metoda hierarchické shlukové analýzy,¹⁵ která umožňuje pracovat s výše analyzovanou baterií otázek komplexně jako s jedním celkem. Díky této metodě je možné určit, jaké země jsou si z hlediska odpovědí na různé otázky vzájemně více či méně podobné a s pomocí přehledného grafu (tzv. dendrogramu), který je výstupem z této procedury, vztahy mezi zeměmi komentovat a interpretovat. Do této metody vstupovaly hodnoty celkových průměrných odpovědí za jednotlivé země na výše uvedené čtyři otázky týkající se zasahování práce do soukromého života. Do analýzy byly

zahrnutí pouze ekonomicky aktivní respondenti, kteří mají alespoň jedno dítě a žijí s ním ve společné domácnosti.

Na základě této metody tedy můžeme konstatovat, že v souvislosti s mírou zasahování profesního života do života soukromého existují následující typy zemí (viz graf 4):

Graf 4: Jednotlivé typy zemí (metoda hierarchické shlukové analýzy).¹

Pozn.: Použitá metoda hierarchické shlukové analýzy: metoda průměrných vzdáleností (Average Linkage), euklidovská vzdálenost.

¹ Stručné vysvětlení interpretace grafu: dendrogram graficky znázorňuje vzdálenosti mezi jednotlivými zeměmi. Čím delší je **horizontální** čára, která dané země spojuje, tím větší je vzdálenost mezi sledovanými zeměmi a tím méně si jsou tyto země podobné.

1. Země s vyšší mírou zasahování práce do soukromého života¹⁶

A) Česká republika, Polsko, Velká Británie

Lidé v těchto zemích řeší relativně častěji své pracovní problémy ve volném čase a častěji než ostatní se vrací z práce natolik unaveni, že ani nemají síly užít si čas, který doma stráví. Ve srovnání s obyvateli ostatních evropských zemí také tito lidé častěji pociťují, že jim jejich zaměstnání brání trávit čas s partnerem/kou nebo rodinou. Pracovní zátěž obyvatel těchto zemí ovšem relativně méně často vadí jejich partnerům/kám nebo rodinám.

B) Španělsko, Slovensko

Španělé a Slováci vykazují v tomto směru obdobné charakteristiky jako obyvatelé výše zmiňovaných zemí. Liší se ale v tom, že pracovní zátěž pracujících lidí zde častěji vadí jejich partnerům/kám a rodinám.

Jak se tedy ukázalo, Česká republika se přiřadila k zemím s relativně vyšší mírou intervence do soukromí, stejně jako další postsocialistické země, Španělsko a Velká Británie. S výjimkou Velké Británie jsou to země s podprůměrným zastoupením částečných úvazků, a v důsledku toho i s vyšším počtem průměrně odpracovaných hodin týdně. V případě Velké Británie a Španělska přitom existuje jen minimální podpora rodiny ze strany státu a problematika harmonizace práce a rodiny je zde nedostatečně řešena. Možnosti rodičů při sladování kariéry a rodinného života jsou tak v těchto zemích poměrně ztíženy.

2. Země s nižší mírou zasahování práce do soukromého života

A) Francie, Švédsko, Norsko, Německo, Dánsko, Belgie

Obyvatelé těchto zemí se relativně méně často zabývají svými pracovními problémy mimo pracovní dobu, méně často se jim také stává, že by přicházeli domů natolik vyčerpání, že by ani neměli sílu užít si čas, který doma stráví. Podle jejich názoru jim práce také daleko méně omezuje čas strávený s rodinou nebo partnerem než v případě zemí s vyšší mírou zasahování práce do soukromí. Ve srovnání s ostatními zeměmi zde však relativně častěji vadí partnerům, partnerkám a rodinám pracujících lidí jejich pracovní zátěž.

B) Finsko

Finsko se v analýze vydělilo jako specifická země, ve které je však patrná nižší míra zasahování práce do soukromí. Od předchozí skupiny zemí ho odlišuje skutečnost, že jeho obyvatelé se nejčastěji ze všech Evropanů věnují svým pracovním úkolům ve volném čase. Zároveň je ve Finsku také relativně méně časté, že by pracovní zátěž pracujících lidí vadila jejich partnerům/kám a rodinám. V ostatních charakteristikách se však Finsko s výše uvedenou skupinou zemí shoduje.

Všechny tyto země spojuje mimo jiné existence rozvinutých sociálních systémů, relativně vysoká podpora rodiny ze strany státu, pokročilý systém opatření umožňujících lepší skloubení práce a rodiny, rozšířené využívání částečných úvazků a celkově vyšší míra genderové rovnosti ve společnosti. Jak se tedy ukázalo, respondenti tuto svou „objektivně“ výhodnější pozici reflektují ve svých odpovědích a ve srovnání s ostatními zeměmi pociťují nižší míru zasahování práce do soukromí.

3. Portugalsko

Portugalsko se vydělilo jako zcela specifická evropská země, která představuje ze všech sledovaných zemí stát s vůbec nejnižší mírou intervence pracovního života do soukromí. Portugalci se nejméně ze všech Evropanů zabývají svými pracovními problémy mimo pracovní dobu, cítí se nejméně vyčerpání z práce, jejich zaměstnání jim nejméně omezuje čas, který by chtěli strávit s rodinou nebo partnerem/kou, a možná i právě proto jim málokdy vadí pracovní zátěž jejich pracujících partnerů a partnerek.

Tato zjištění jsou přitom s ohledem na „objektivní“ podmínky pracujících lidí v Portugalsku poměrně překvapivá. Portugalsko totiž patří k zemím, kde by se dala očekávat spíše větší míra intervence práce do soukromého života. Je zde patrný nadprůměrný počet odpracovaných hodin týdně, větší míra genderových rozdílů v participaci na trhu práce a relativně nízké rozšíření částečných pracovních úvazků. Přestože v této zemi většina partnerů organizuje svůj život tak, že oba pracují na plný úvazek,¹⁷ sociální systém Portugalska příliš nepodporuje rodinu ani lepší možnosti sladování

vání práce a rodinného života. Hodnocení míry intervence práce do soukromí je tedy v Portugalsku formováno ještě dalšími faktory, nejspíše pak hodnotami a postoji portugalské společnosti vážícími se k práci a rodinnému a partnerskému životu.

Závěry

Ačkoliv kvantitativní analýza provedená na datech z výzkumného šetření *Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti* poukázala na skutečnost, že všeobecné vnímání vztahu práce a soukromého života je u velké části české populace poměrně nekonfliktní, díky mezinárodnímu srovnání se tato data podařilo zasadit do širšího kontextu. Ukázalo se, že situace v České republice není zdaleka tak jednoznačná, jak by se na první pohled zdálo. Česká republika patří spolu s Velkou Británií, Španělskem, Polskem a Slovenskem k zemím s relativně vyšší mírou pocitovaného napětí mezi pracovním a soukromým životem. Mezi země, kde práce zasahuje lidem do soukromí v relativně nižší míře, patří naopak země Skandinávie (Finsko, Norsko, Švédsko a Dánsko) a dále některé západoevropské země (Německo, Francie a Belgie). Napětí mezi pracovním a soukromým životem tedy poměrně významně souvisí s uspořádáním rodinné politiky a trhu práce v dané zemi. V zemích s propracovaným sociálním systémem, kde jsou podporovány možnosti lepšího skloubení práce a rodiny a kde je zároveň i rozšířené využívání částečných úvazků a celkově vyšší genderová rovnost, lidem zasahuje práce méně do soukromého života než v zemích, kde jsou možnosti harmonizace práce a rodiny jen omezené.

Problém sladování pracovního a rodinného života není v České republice uspokojivě vyřešen. Mezinárodní srovnání totiž prokázalo, že pracující rodiče v České republice pociťují ve srovnání s lidmi ve vyspělých evropských zemích vyšší míru napětí mezi rodinným, partnerským a pracovním životem. To je tedy signál, který poukazuje na skutečnost, že zde existuje prostor pro výrazné změny a reformy týkající se zlepšování podmínek harmonizace práce a rodiny a zlepšení postavení pracujících rodičů, zvláště pracujících matek.

Literatura

- Aliaga, Ch. 2005. *Statistics in Focus: Gender gaps in the reconciliation between work and family life*. Eurostat. Dostupné na: <http://epp.eurostat.cec.eu.int>.
- Beck, U. 2004. *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. Praha: SLON.
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Bradley, H. 1999. *Gender & Power in the Work place – Analysing the Impact of Economic Change*. London: Macmillan Press LTD.
- Čermáková, M. 1997. „Postavení žen na trhu práce.“ *Sociologický časopis*, Vol. 33, No. 4:389 – 404.
- Čermáková, H., Hašková, H., Linková, M., Maříková, H. 2002. *Podmínky harmonizace práce a rodiny v ČR*. Praha: SOÚ AV ČR.
- ČSÚ. 2005. *Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil*.
- EGGSIE (EU Expert Group on Gender, Social Inclusion and Employment). 2005. *Reconciliation of work and private life: A comparative review of thirty European countries*. European Commission (rukopis).
- Hakim, C. 2000. *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century – Preference Theory*. New York: Oxford University Press.
- Hendl, J. 2006. *Přehled statistických metod zpracování dat*. Praha: Portál.
- Hochschild, A. R. 1997. *The Time Bind. When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. New York: Owl Book.
- Hochschild, A. R. 2003. *The Second Shift*. New York: Penguin Books.
- Křížková, A. (ed.), Dudová, R., Hašková, H., Maříková, H. 2005. *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Munková, G. a kol. 2005. *Sociální politika v evropských zemích*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Matějková, B., Palonciová, J. 2003. *Rodinné politiky I*. Praha: VÚPSV. Dostupné na: <http://www.vupsv.cz>.
- Matějková, B., Palonciová, J. 2004. *Rodinné politiky II*. Praha: VÚPSV. Dostupné na: <http://www.vupsv.cz>.
- Romans, H., Hardarson, O. 2006. *Statistics in Focus: Labour Market Latest Trends – 3rd. quarter 2005 data*. Eurostat. Dostupné na: <http://epp.eurostat.cec.eu.int>.
- Řehák, J., Řeháková, B. 1986. *Analýza kategoriálních dat v sociologii*. Praha: Academia.
- Večerník, J., Matějů, P. 1998a. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha: Academia.
- Večerník, J. 1998b. *Občan a tržní ekonomika. Příjmy, nerovnosti a politické postoje v české společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Večerník, J. 2001. *Labour market flexibility and employment security. Employment sector, Czech Republic*. Geneva: International Labour Office.
- Vohlídalová, M. 2007. *Souvislosti pracovního, partnerského a rodinného života v současné české společnosti*. Dostupné na: <http://www.soc.cas.cz/promeny/info/cz/25017/Kvantitativni-vyzkum.html>
- Wallace, C. 2003a. „Work Flexibility in Eight European Countries.“ *Sociologický časopis*, Vol. 39, No. 6: 773–793.
- Webové stránky Eurostatu (<http://epp.eurostat.cec.eu.int>).
- Webové stránky ČSÚ (<http://www.czso.cz>).

Datové soubory:

- European Social Survey 2004, second round (ESS2–2004)* [Data file]. R. Jowell, City University London [producers]. <http://ess.nsd.uib.no/>, <http://www.europeansocialsurvey.com>.
- Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti*. 2005 [Data file]. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. [producer].

Příloha

Průměrné odpovědi na otázky zahrnuté do shlukové analýzy v jednotlivých zemích

(1 = nikdy, 2 = téměř nikdy, 3 = někdy, 4 = často, 5 = stále).

	pracovní problémy mimo práci		práce brání věnovat čas partnerovi/ce nebo rodině		unaven/a z práce		partner/ka nebo rodina znechucení tlakem vašeho zaměstnání	
	Průměr	N	Průměr	N	Průměr	N	Průměr	N
BE	2,83	472	2,78	471	2,87	471	2,78	471
CZ	2,86	587	2,85	586	2,99	588	2,85	586
DE	2,72	406	2,64	406	2,93	404	2,64	406
DK	2,84	564	2,65	561	2,94	564	2,65	561
ES	2,82	513	3,07	513	2,88	513	3,07	513
FI	3,16	561	2,71	561	2,87	561	2,71	561
FR	2,53	492	2,77	495	2,94	496	2,77	495
GB	2,81	557	2,78	557	2,97	557	2,78	557
NO	2,52	546	2,62	546	2,81	545	2,62	546
PL	2,87	489	2,99	490	3,12	493	2,99	490
PT	2,22	495	2,26	491	2,52	495	2,26	491
SK	2,94	460	2,95	459	3,05	461	2,95	459
SW	2,59	559	2,72	559	2,98	559	2,72	559

Zdroj: ESS 2004.

Poznámky

1 Tento článek vznikl v rámci grantu „Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti“ podpořeného MPSV ČR (reg. č. 1J034/05-DP2), jehož řešitelkou je Mgr. Radka Dudová, PhD. (SOÚ AV ČR, v.v.i.).

2 V rámci tohoto výzkumu bylo provedeno rozsáhlé dotazníkové šetření zahrnující 5510 respondentů ve věku 25–54 let.

3 Používané zkratky: Belgie (BE), Česká republika (CZ), Dánsko (DK), Finsko (FI), Francie (FR), Německo (DE), Norsko (NO), Polsko (PL), Portugalsko (PT), Slovensko (SK), Španělsko (ES), Švédsko (SW), Velká Británie (GB).

4 Na základě dat z let 2003–2005 pocházejících převážně z Eurostatu (konkrétně publikace Aliaga, Ch. *Statistics in Focus: Gender gaps in the reconciliation between work and family life* (2005) a Romans, H., Hardarson, O.: *Statistics in Focus: Labour Market Latest Trends – 3rd quarter 2005 data* (2006).

5 Zdroj: Labour Force Survey 2003, ČSÚ 2005a: 109.

6 Zdroj: Eurostat 2006.

7 Otcovskou kvótou rozumíme určitou část rodičovské dovolené, která je vyhrazena pouze pro muže. Pokud si muž danou část rodičovské dovolené nevybere, rodina ztrácí na tuto část rodičovské dovolené nárok.

8 Patrně nejdelší otcovskou dovolenou vyhrazenou výhradně mužům má v současné době Island, kde trvá 3 měsíce. Nyní se však jedná o jejím prodloužení na 6 měsíců – matka i otec by tak na rodičovské dovolené měli strávit stejnou dobu.

9 Zdroj: Labour Force Survey 2003, ČSÚ 2005a: 109.

10 Zdroj: Eurostat 2006.

11 Zdroj: Eurostat 2006.

12 Přesné znění otázek tak, jak byly položeny v ČR.

13 Varianty odpovědi pro všechny tyto otázky: nikdy, téměř nikdy, někdy, často, stále; neví, nemá partnera/ku/rodinu.

14 Ve smyslu blízkých rodinných příslušníků.

15 Cílem této metody je rozklad daného souboru na několik relativně homogenních podsouborů (shluků), a to tak, aby si jednotky (v našem případě země) uvnitř jednotlivých shluků byly co nejvíce podobné a jednotky (země) patřící do různých shluků naopak maximálně nepodobné. Podrobněji viz např. Hendl 2006 nebo Řehák, Řeháková 1986.

16 Jednotlivé shluky jsme konfrontovali s průměrnými odpověďmi v daných zemích na jednotlivé otázky (uvedeny v příloze). Na základě těchto údajů pak bylo možno dané skupiny zemí blíže charakterizovat.

17 Podle Eurostatu v 67% párů ve věku 20–49 let pracuje muž i žena na plný úvazek (pro srovnání v Německu je to pouze 37%, ve Španělsku 44%, ve Francii 52%, v Polsku 49%, v ČR 64%, na Slovensku 66%, ve Velké Británii 44%) (Aliaga 2005: 5).

Mgr. Marta Vohlídalová je odbornou pracovnící v oddělení Gender & sociologie SOÚ AV ČR, v.v.i. V současné době studuje v doktorském programu na katedře sociologie FSV UK. Zabývá se především vztahem mezi soukromým a pracovním životem aktérů, sociologií rodiny a kvantitativní výzkumnou metodologií.